

בעזה"ת

שו"ת מים חיים

מכתבים ושו"ת
למרן הגר"ח קניבסקי שליט"א

בערך אלף וארבע מאות תשובות מאת מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א ובהרבה מהם בירורי דברים הערות והארות והרחבת הענינים ובדברים המסתעפים. ומרן ביקש שאין להורות מזה למעשה וכמש"כ מרן בדף הבא.

נמצא מיתה בקידוש ה' ולדיק נשגב יותר מר"ע. (וגם מיתה ישעיה יש לעיין אולי נקרא זה מיתה קידוש ה' שהרי מת משום אמונתו ודתו).

מ"מ היה נראה דריע מזליה הוא כשצא ההריגה על אדם פרטי אבל כשצא גזירה על דור שלם אין זה שמייוחד אליו רוע מול, שהוא נספה בגזירת הדור, ולכן אין להקפיד ואין למנוע מלקרות אחרי הרוגי השואה. (ואולי יש לדמות זה למה שאיתא בספר קובץ ענינים ממרן הג' הק' רב אלתאן וסרמן זצ"ל בענין מת ביוה"כ (דף ק"ט) בזה לאיתא במת בערב יוה"כ (קודם שיזכה להכפרה) סימן רע לו, שמציא שלפעמים אינו סימן רע אם קרה זה בעידן ריתחא בעולם והנפטר נתפס בעון הדור ולא הי' ראוי לכך כשציל עצמו עי"ש).

עוד נ"ל דכשצאים ליתן שם על שם סבא וכדומה אין להחמיר. וראיה לזה עי' ברמב"ם בשלשלת הקבלה וז"ל רבן גמליאל הזקן קבל מרבן שמעון אביו ורבן שמעון בנו קבל ממנו, (והוא אותו שנהרג עם הרוגי מלכות) ורבן גמליאל בנו קבל ממנו ורבן שמעון בנו קבל ממנו. ובפשטות נקרא רבן שמעון האחרון אחר זקנו, אף שנהרג, הרי בזה אין להקפיד. ואולי יהיה זה צבחינת שומר מצוה לא ידע דבר רע, דהרי זה ענין של כיבוד לקרותו על שם סבו. ואנו חושבים שיש בדברינו מקפיק לבאר דברי מרן למה שאין נמנעין.

ואחרי כחצי כל זאת הראו לי ספר נטעי גבריאל עניני נדה חלק ג', וכמה דברים שאמרתי נמצאים שם, וגם יש שם דברים שמסייעים לאיזה דברים שאמרתי, עי"ש צעיקר בעמודים תרט"ו תרט"ז ובהגהות שם, וראה נמי עמודים תר"ו תר"ז תר"ח תר"י אות ה' בהגהה מה שמציא משדי חמד ומספר זוכר הצרית ומפאר הדור מהחזו"א.

בענין שלא שינו את לשונם והמסתעף

תוכן הענינים

(האותיות הם האותיות שהדברים נכתבו בהן להלן)

אות א'. השאלה, ומשוצת מרן

אות ב'. ראיה למשוצת מרן

אות ג'. קשה למה שינו לשונם, ועזבו לשה"ק, ובחשיבותא דלשון הקודש

אות ד'. דברי האגרות משה בענין לא שינו שמותם

אות ה'. הערה על דברי האג"מ

אות ו'. דברי האג"מ במה שנשתנה לשון היהודים ללשון הגוים שגרו בתוכם

אות ז'. דברי הכוזרי למה קרה שעם ישראל הניחו לשונם הנבחר

אות ח'. החת"ס ומרגליות הים שדווקא שינו מלדבר בלשון הקודש

אות ט'. מה שמצינו דומה להחת"ס מהרמב"ם וכו'. אמנם קשה שלא הזכירו דבריהם בנוגע לדיבור בלשון הקודש, וישו.

אות י'. הערה על החת"ס

אות י"א. עוד הערות על החת"ס

אות י"ב. קושיא על החת"ס מהרמב"ם, וישו.

הרמב"ן - למה נקרא לשון הקודש לשון "קודש".

אות י"ג. טעם הרמב"ם למה נקרא לשון "הקודש". קושיא הרמב"ן עליו. הערה אם שייך הך חסידות של הספר חסידים לפי הרמב"ם.

אות י"ד. דברי הזהר הק' על לשון הקודש

אות ט"ו. השקפת מרא דארעא דישאל הרב יוסף חיים זונגפלד זצ"ל בחשיבות לשון הקודש

אות ט"ז. מהרמב"ם משמע ללא כהחת"ס

אות י"ז. דברי הרמב"ן למה קוראים שמות החדשים בשמות שנקראו בצבל

י"ל על פי דבריו יהיה נמי ביאור למה דיברו ארמית. מ"מ נראה דוחק.

אות י"ח. דברי הג' ר' יעקב קמנצקי ז"ל בזה

אות י"ט. מה היה מצב הרוחני של עם ישראל בצבל

אות כ'. שיטה שארמית הוא לשון הקודש משוש

אות כ"א. דברי הרמ"א במעלת לשון ארמית

ואגב במפרשים מבואר טעמים אחרים שצדו בכתב אשורית

אות כ"ב. אין חז"ל שזכות שלא שינו לבושם נגאלו. (אף שנמצאת מעלה זו בקדמוניות).
מבואר שגם הזכות שלא שינו לשונם ושמותם לאו משום שעי"כ היו נדלים מהגוים.

אות כ"ג. הכלי יקר מבאר למה זכות שלא שינו שמותם ולשונם זכו לגאולה. ולא היה משום התבדלות מהגוים.

אות כ"ד. מדברי היעירות דבש נמי מבואר שלא היתה מעלת לא שנו ההתבדלות מהגוים

אות כ"ה. מסקנת הדברים של אותיות כ"ב ו"ג ו"ד

אות כ"ו. מה ההלכה קובעת צענין לא לשנות הבגדים

אות כ"ז. מסקנת ההלכה בזה

אות כ"ח. לקיים הענין להיות נדל מהגוים

אות כ"ט. מעשה ברב ש"ך לגבי לבוש ארוך

(א) שאלה: האם ארמית לשון הגמ' היתה שפה המדוברת גם אצל הגוים?

תשובה: מסתמא

(ראה תשובה הבאה, ומש"כ אחרי התשובה. המעתיק)

שאלה: אם ארמית לשון הגמ' היתה שפה המדוברת גם אצל הגוים (שכב' כתב על שאלתי זה "מסתמא") למה לא קיימו "שלא שינו את לשונם"?

תשובה: כנראה לא יכלו לעמוד בזה

(ב) (המעתיק: עי' מס' פסחים דף פ"ז ע"ב לא הגלה הקדוש ברוך הוא את ישראל לבבל אלא וכו' רבי חנינא אמר מפני שקרוי לשונם ללשון תורה, וברש"י ולא תשתכח תורה מהן מהר ע"כ. משמע שהשתמשו בלשון בבל.

ג) ובאמת מן הדברים התמוהים הוא למה שינו לשונם ועזבו הלשון שהוא קודש, ואף כחבו כל התלמוד, וכן זהר הק', בלשון ארמית. ומצינו אף הרבה יותר מוקדם מהתלמוד שהשתמשו בארמית, ראה דניאל פרק ז' מפס' ט"ז עד סוף הפרק פס' כ"ח שדיבר דניאל עם המלך בארמית, ואף שודאי ידע לשון הקודש ועסק צענין קדוש, (וכמה פרקים בספר עזרא ורוב ספר דניאל כתובים בארמית) והדבר צ"ב. ולהלן נביא

יותר השיבותא בלשון הקודש, אבל עכשיו נזכיר שני דברים שנמצאו. עי' במס' שקלים דף ט' ע"ב בסוף העמוד: תנא בשם ר"מ כל מי שקצוע בארץ ישראל ומדבר בלשון הקודש וכו' יהא מבוסר שכן עולם הבא הוא. ובתקלין חדמין: ומדבר בלשון הקודש. חיקון שלמות הרוח שממנו יסוד הדיבור ולשון הקדש פנימיות קדושה יש בו ע"כ, ובקרבן העדה: ומדבר בלשון הקודש. שגורם טהרת הנפש. וראה פרשת וינא פרק ל"א פס' מ"ז ויקרא לו לבן יגר שהדותא (וברש"י תרגומו של גלעד. גלעד, גל עד) ויעקב קרא לו גלעד, ובספורנו שלא שינה את לשונו ע"כ, הרי אחרי שגר שם בארס עשרים שנים הקפיד לדבר בלשון הקודש, אף שודאי דיבר שם כל אותם שנים עם האנשים רק ארמית. [וממו"ר הגר"י בלסקי שליט"א שמעתי שלשון הגמ' אינו ארמית לצד אלא שמעורב עם לשון הקודש, ולפי"ז אולי י"ל כיון דלא היתה ממש בלשון הגוים נחקיים שלא שינו לשונם. ומ"מ ראה להלן בדברי האג"מ אות ד' דגם עיקר הבבלי הוא בארמית, וא"כ לכ' גם בזה נקראה ששינו לשונם. ובלא"ה לא מתיישב בזה, שלשון תלמוד ירושלמי וזהר הק' אינם כן, שהם רק ארמית, וא"כ נשאר התימה.]

ד) יש בזה כמה דרכים. וכבר העיר בזה הגאון בעל האגרות משה, ונאטט מדבריו כאן, עי' אגרות משה אורח חיים חלק ד' סימן ס"ו (ולהלן נביא מה שדן בזה נמי באורח חיים חלק ה' סי' י'), ושם עיקר תשובתו היתה לגבי שמות של לע"ז עי"ש שהאריך צענין וכתב בזה "שאף שהוא דבר מגונה אינו איסור" והביא כמה דוגמאות של קדמאי כרבינו וידאל בעל המ"מ והר" מיימון אביו של הרמב"ם וכמה גאונים שהיו להם שמות לע"ז "וח"ו לנו לומר שלא עשו כהוגן". וזה מתוך לשונו שם: והנה בעצם הא' מצינו הרבה שמות של אמוראים שנקראו בשם דארמית כגון ר' פפא ור' זביד ור' זוטרא ור' קשישא ור' ינוקא ועוד הרבה ומהגאונים רובם נקראו בשם ארמית, (המעתיק: ולהלן נביא מהג' ר' יעקב קמנצקי ז"ל בספרו אמת ליעקב דכתב: ששמותיהם של חלק מהתנאים ורוב האמוראים הם שמות ארמיים ולא שמות יהודים עכ"ד. וכע"ז מבואר במס' גיטין דף י"א ע"א דקא מונה שמות עובדי כוכבים דלא שכיחי ישראל דמסקי בהנהו שמות, וקא מונה שבע שמות כאלו, ומשמע דכל שאר שמות השתמשו בשמות שגם העובדי כוכבים השתמשו בהן. וכן הוא להדיא שם י"א ע"ב "שרוב ישראל שצחוץ לארץ שמוחיהן כשמות עובדי כוכבים") אך אולי יש לומר דארמית שאני כדאיתא בירר' סוטה פ"ו ה"ב לא תהא לשון ארמי קלה צענין שהרי הוא נמצא בתורה ובנביאים ובכתובים (המעתיק: ראה להלן בקטע המתחיל "ועוד יש להעיר על דברי החת"ס" שהבאנו לשון הירושלמי), וגם עיקר הגמ' בבבלי וירושלמי הוא בארמית ומרגום אונקלוס הוא בארמית והקדוש הוא בארמית שלכן אולי גם השמות עדיפי, וגם הרבה שמות דארמית היו בעולי בבל ושמות אנשי כנה"ג היו רובן דארמית וכו'. והנה יש מקום לומר דזה ששיבחו חז"ל ויק"ר ל"ב בגלות מצרים שלא שינו את שמותן הוא לקודם מתן תורה שלא היה היכר גדול בשביל קיום המצוות דבני

נח וצפרט שחלק גדול מישראל עצדו ג"כ ע"ז ורובן לא מלו את בניהם עד סמוך להגאולה כשהיו צריכין לאכול הפסח שמל אותן יהושע ומשמע שהיה רוב גדול לצד שצט לוי וכו', שלכן בשביל האמונה שיגאלו ורלו שיהיו ניכרין שהם ישראל הנתינו להקפיד שלא ישנו את שמם ולא ישנו את לשונם ומטעם זה שייך זה להגאולה משום שבשביל אמונת הגאולה הקפידו על זה, אבל אחר מתן תורה אין לנו חיוז מדינא וגם לא מעניי זהירות ומוסר אלא מה שנצטוונו התרי"ג מצוות לדורות והמלוות שנצטוו לשעה וכפי שנאמרו בחורה שבעל פה ולכן לא הקפידו ע"ז רבותינו דהא אף עניי זהירות ומוסר ומעלה נמי נאמרו מסיני עיין בריש פרקי אבות בריע"ב ולא היה זה בקבלה שכן איכא מעלה גם לאחר מתן תורה אלא שבזכות זה נגאלו אבותינו שאפשר לפרש שהיה מעלה ודבר טוב רק אצלם כדלעיל ולא אחר מתן תורה. ואף שמסתבר כן מסתפינא לומר זה בלא ראיות גדולות ע"כ. ונקודה זה חזר בחלק ה' ס' י' אות ה' וז"ל ומה שכתבתי בסוף החשונה שם (המעתיק: באג"מ חלק ד' ס' י' ס"ו, מה שהבאתו לעיל), סברא דיש מקום לומר דהמעלה שלא שינו את שמותן אפשר היה זה קודם מתן תורה, שרק בזה שלא שינו את שמם ולשונם היו ניכרין שהם מבני ישראל, ולא אחר מתן תורה וכו' אבל בעצם כתבתי סברא זו רק לענין סברא ולא לדינא כדכתבתי שם ע"כ. (והיות שכתבתי מסתפינא לומר זה בלא ראיות גדולות", ואינו מביא ראיות לזה, והרי הוא מארי דחלמודא כולה (ופעם אמר שלמד (אף) הפרי מגדים יותר משש מאות פעמים), משמע דאין נמצא ראיה לזה, ולהלן נכתוב בזה יותר).

ה) וזהו שכתב די"ל דארמית שאני, קשה, דהתינתא אם המעליותא של שלא שינו את לשונם הוא משום מעלת לשון הקודש, אולי אפשר לדחוק דארמית שאני, אבל אי המעליותא הוא שנהיה מובדלים מן הגוים, מה נ"מ אי יש לה איזה מעליותא, הרי עדיין אין לנו מובדלים בזה. ומהא דאיתא בהדי הדדי במדרש רבה ויקרא פרשה ל"ב ס' ה' רב הונא אמר בשם בר קפרא בשביל ד' דברים נגאלו ישראל ממזרים שלא שנו את שמם ואת לשונם וכו', הרי פירוש הפשוט בזה משום שהיו מובדלים, וא"כ אין מעליותא של ארמית יועיל אם גם הגוים משתמשים בזה. גם יש להעיר קצת מגמ' פסחים שהבאתו בתחילת דבורינו (לעיל אות ב') ומפרש רש"י שם דהמעלה בארמית הוא שקרוב ללשון תורה ועי"ז לא תשתכח תורה מהן מהר, הרי לא הזכיר שום מעלה בהלשון כשלעצמו].

ו) ובעיקר נקט האג"מ בחלק ה' אורח חיים ס' י' דנעשה משום הסביבה שבגלות דמזה נמשך דדיברו בשפת העם שהם בתוכם, ונצטט מהאג"מ וז"ל אלא היה זה משום הסביבה שבגלות, שכל הדיבור המוצן והמורגל אף לרובא דרובא, וגם אלל חכמי החורה וצלמוד החורה, היה רק בשפת המדינה. דחכמי צרפת דיברו ולמדו החורה,

במה שהוצרכו לבאר הרב לתלמידיו וגם חכם לחברו חכם, רק בצרפתית. וחכמי ספרד שהיה מתחילה בשפה ערבית, למדו בערבית וחיברו חיבוריהם בלשון הערבי, כדמצינו הסוגיות הקשות ביאר הרי"ף בלשון ערבי. וגם הרמב"ם כתב פירוש על משניות בלשון ערבי, וכן ספר מורה נבוכים, ורק ספר פסקי הלכות שקראו היד החזקה חיבר בלשון הקודש משום שלא רצה לשנות ספר של הלכות פסוקות מלשון המשנה וכו' וכן חכמי אשכנז אף שלמדו ולימדו בשפת אשכנז, לא מצינו שחיברו בכתב אלא בלשון הגמ' אבל בכל העניינים דיברו בשפת אשכנז. ושפת אשכנז זכתה מצרכה נח, יפת חלקים ליפת, (המעתיק: ראה פרשת נח פרק י' פס' ב' ו' בני יפת גמר וכו' ויון וכו'. ובני גמר אשכנז וכו'. ואשכנז ידוע שהיא גרמניא, ואף שנפוח צפי ההמון וכן אומרים בשם גדולים שהוא עמלק י"ל דבני עמלק הלכו שם ונתערבו בהם) שאף אחר שירדו משם לפולין ולרוסלאנד אשר משלה גם על ליטא וליטביא ועוד מדינות, שנשאר שפת אשכנז לשפת היהודים, אך שנתערבו הרבה חיצות מלשונות פולין ורוסלאנד, וגם ממדינות הקטנות שממילא אינה שפת אשכנז ברורה, אלא נעשה כשפה חדשה בשם אידיש, אף שרוב השפה הוא שפת אשכנז, וגם איכא שינוי בהצורותיה, ושפה זו היא גם אלל יהודים באונגרו וכו' עכ"ד.

ז) וראה בכוזרי מאמר שני אות ס"ח בפירוש קול יהודה סוף ד"ה נתדלדלה חיה מתוך לשונו: ואולם שמע נא את אשר דבר האפודי... וז"ל נתן סבת דלותה ומעוטה (של לשון הקודש. המעתיק) דלות בעליה ומיעוטם (היינו שלא הלשון היא דלה ומעוטה, אלא היא בעצמה החשובה שבלשונות, ואלא נראה ונעשה כן משום שבעליה עם ישראל נתדלדלו ונתמעטו. המעתיק). וזה כי אחר שגלו אנשיה ונפוצו אנה ואנה בין גויי הארצות הסתפקו בלשונות הגוים והניחו לשונם הנבחר וישכחוהו, וכמו שאמר ויתערבו בגוים וגו', והנה בשבועים שנה של גלות צלל שכתו קרוב לחצי העם לשונם וכמ"ס בקוף נחמיה וביניהם חצי מדבר אשדודית ואינם מכירים לדבר יהודית וכלשון עם ועם וכו' ואם בזמן ההוא הקצר קרה להם זה, מה גם עתה בגלות הארוך הזה אשר אבדו ספרינו וכו' ואבדו החכמות הרבות אשר היו באומתנו, והיה כל זה סבה לקצור הלשון העברית ומעוטה עכ"ל, משמע נמי דסתם שכתה קרה כאן מהיות מעורבים בגוים או לחץ מחמת הגלות והסביבה (ולא היה כוונה דווקא להחליף ולעווצ לשון הקודש, וכן מצאנו מהרמב"ם שגביא להלן, ולא כשיטת החת"ס ודעימיה שגביא להלן). וזה לכ' כוונת מרן "כנראה לא יכלו לעמוד בזה". ואולי נכלל בדברי מרן שהיה איזה לחץ מהמדינה בזה וכמו ששינו שמות דניאל חנניה מישאל ועזריה (דניאל פרק א' פס' ו') וישם להם שר הקריסים שמות וישם לדניאל בלטשאצר (וברש"י על שם עכומ"ז של צלל שקרויה צל וכו') ולחנניה שדרך וכו', אמנם מהרמב"ם שגביא להלן לא משמע כן, וכן ראינו שדיבר דניאל עם המלך בארמית משמע דהיה זה לכחחילה להם.

(ח) ודרך אחרת מלאנו ביאור בהענין, והוא שדווקא שינו מלהשתמש בלשון הקודש, והוא בדבריו הנפלאים של החת"ס, ע"י בשו"ע או"ח סי' פ"ה סעיף ז' אפי' להרהר בד"מ אסור בבית הכסא וכו' דברים של חול מותר לאמרם שם בלשון הקודש וכן הכנויים כגון רחום וכו' מותר וכו' לאמרם שם (אבל השמות שאינם נמחקין אסור להזכיר שם), ובמג"א ס"ק ז' (על הך דמותר לומר דברים של חול בבית הכסא בלשון הקודש) בלה"ק. ומדת חסידות הוא להחמיר [ס"ח סי' תתקנ"ד]. ובחת"ס על הך מג"א ונ"ל דה"ה במקום גילולי' וכו' (דמדת חסידות הוא להחמיר. המעתיק) ונראה לי דמשום הכי הנהיגו אבותינו את בניהם מבלי לספר בלה"ק ונשכח מאתנו לגמרי בעוה"ר משום שגלו לבבל שהיתה מלאה גילולים ע"כ, וקצת כע"ז בספר מרגליות היס על מס' סנהדרין דף ל"ח ע"ב אות ט"ז ונ"ל ואר"י א"ר בלשון ארמי סיפר. (לשון הגמ' הוא: ואמר רב יהודה אמר רב אדם הראשון בלשון ארמי ספר) נקטו לשון "סיפר" ולא המלה הרגילה "דיבר" להדגשה וכו' שבלשון הקודש וכו' רק לדברים שבקדושה וחשיבות וכו' אבל בשפה קדושה זו לא השתמש לסיפור דברי יום יום, לזה השתמש בלשון ארמי ע"כ. ובדברים אלו מיושב הענין.

(ט) ובדומה לדברי החת"ס והמרגליות היס ששינו שדווקא מלדבר בלשון הקודש משום קדושתו, שהוא רק לדברים שבקדושה, ולא ראו להשתמש בו במקום טומאה (להחת"ס) או לדברי חול (להמרגליות היס) וכדומה, מלאנו בדברים האלו, והם בשו"ת הרמב"ם סי' ז' שכתב וז"ל ומן הראוי לך שתדע כי בכתיבה הזאת הנקראת כתיבה אשורית כיון שניתנה בה תורה וכו' הרי מגונה מאד להשתמש בה רק בכתיב הקודש ומימי קדם היו ישראל נוהגין בזה וזהו כתיבה וכו' בכתיב עברי ע"ש כמה דברים ששינו מלהשתמש בכתיב אשורי, וכתב "ואין נשתמש בזה מכתיב אלקים ויבא לזלוזל אבל נכתב בכתיבה אחרת". ובדרשות מהר"י אבן שועיב פרשת שלח עמוד שני"ד וז"ל כי חלילה שיעלה בשום דעת כי חורתינו וכו' נמנו בשום כתב אחר אלא בזה שבידינו שהוא אשורי, ומה שאמרו בתחלה נתנה תורה לישראל בכתיב עברי, רצה לומר ספר תורה שכתב משה ונתן לישראל וכו' כתבו בלשון עברי שלא ישתמשו בלשון הקדש ובכתיב הקדש ע"כ. וצ"ע ד"ס רפ"ד סעיף ז' ברמ"א: וי"א דאין לכתיב דברים של חול בכתיב אשורית שכונתין בו התורה ע"כ. ומ"מ לא הזכירו קפידא בדיבור בלשון הקודש. וממה דלא הזכירו מזה משמע קצת דאין בזה קפידא. אמנם גם החת"ס יסודו רק ספר החסידים המוצא במג"א דמדת חסידות להחמיר, ואין זה בגדר הלכה, ואולי לכן לא הזכירוהו וז"ע.

(י) ומ"מ יש להעיר על החת"ס למה כתבו שני התלמודים בארמית, שלא אפ"ל על זה מש"כ "משום שגלו לבבל שהיתה מלאה גילולים". ונ"ל דכיון דנשכח לשון הקודש

והצינו רק ארמית כתבום בלשון המוצן, אף שודאי הח"ח הצינו לשון הקודש היטב, מ"מ כתבו התלמוד בלשון המוצן לכל. ועדיין ק"ק לדברי מרגליות היס שמשמע ש"לדברים שבקדושה וחשיבות" השתמשו בלשון הקודש, למה לגבי התלמוד היה אחרת. ונ"ל גם לדבריו שנשכח לשה"ק להמון העם והוצרכו לכתבו בלשון המוצן לכל. ואמנם מקרא דמלכים ז' פרק י"ח פס' כ"ו שביא צעוד כמה שורות משמע דדיברו לשון יהודית לכל דבר (ואולי דורות הראשונים שהיו כמלאכים היו כל דבריהם כעין דברי תורה). ואמנם בקראי דניאל שהבאנו בתחילת דברינו דניאל פרק ו' מפס' ט"ז עד סוף הפרק פס' כ"ח שדיבר דניאל עם המלאך בארמית, ואף שודאי ידע לשון הקודש, ועסק צענין קדושה, ומסתבר שלא היה מקום גילולי', ושם לא היה נורף שיצינו המון העם, ומ"מ השתמש בארמית אף לדברי קדושה. ומשמע דסתם לא היה קפידא לא לדבר בארמית. וכן מצינו במס' סוטה דף ל"ג ע"א דיוחנן כהן גדול ושמעון הצדיק שמעו בת קול בלשון ארמי (כל אחד בזמן אחר), ובלשון אחד של הגמ' היתה הבת קול מגביראל. ובזמן בית ראשון אף שהיו עו"ז רואים דדיברו הכל בלשון הקודש ראה מלכים ז' פרק י"ח פס' כ"ו ויאמר וכו' אל רבשקה דבר נא אל עבדיך ארמית כי שומעים אנחנו (אני בני פלטינ ומכירין בלשון ארמית ובשאר לשונות. רש"י) ואל תדבר עמנו יהודית באזני העם אשר על החמה (ואל תדבר אלינו יהודית שכל העם מכירין בו ואין אנו רואים שישמעו. רש"י), אף שלכ' היתה מלאה גילולים (היינו במקום עשרת השבטים, ופשוט דגם שם דיברו יהודית). ופשוט דזה יש לדחות דהעו"ז לא דאגו על דברי החת"ס.

י"א) ומה דיש עוד להעיר בזה דמצינו דגם בבית שני לא השתמשו בלשון הקודש, ראה מס' שקלים פרק ג' מ"ב איתא בשלש קופות וכו' וכחוצ בהן אל"ף צי"ת גימ"ל רבי ישמעאל אומר יונית כתוב בהן אלפ"א צי"ת גמל"א, וצ"ע: יונית כתוב עליהן. היו רגילים ציונית משום דכתיב (בראשית ט) יפת אלקים ליפת וישכון באהלי שם יפיפותו של יפת ישכון באהלי שם [מגילה ט] ואין לך לשון יפה צני יפת כמו לשון יונית ע"כ. (וכמעט לשון זה בקרבן העדה במס' שקלים. ומשמע דנקטו זה כהוראה שישתמשו ציונית). ובתפארת ישראל: דבבית שני היו ישראל רגילין יותר בכתיב יונית מצעברית, וקמ"ל דביש טעם מה, אין חוששין לקדושת הכתיב בבית הקדוש. וצ"ע: צ"ן במס' שקלים: אלפ"א צי"ת גמ"א. לשון יונית לפי שלאחר שמתוך אלכסנדרוס מלך יון על ירושלים הכירו ישראל בלשון יונית וכתבו באותו הלשון וכו' ע"כ. ושם בפ"ה מ"ג ארבעה חותמות היו במקדש, ובתפארת ישראל חתיכת קלף קטן מחותם בחותם הגובר שנותנו להקונה לסימן וכתוב עליהן עגל זכר וכו' וארמית כתוב עליהן, וצ"ע: צ"ן שרוב דבורים בלשון ארמי היה (וכע"ז בקרבן העדה במס' שקלים), ובתפארת ישראל שהחותם נמסר לכל העם, שהיו רגילין בארמית טפי מלשון הקודש וכשיצין מה נמסר לו לא יוכל לבוא כל כך בנקל לידי טעות, וצ"ע: צ"ן במס' שקלים: ארמית.

לפי שמומדין בלשון כשדים בגלות בבל (ובחסו' י"ט העיר על ההבדלים מפ"ג מ"ב דהבאנו לעיל). וא"כ קשה דבצית שני לא היתה הארץ מלאה גלולי ע"ז (דהרי הרגו אנשי כנסת הגדולה יצרא דע"ז. יומא דף ס"ט ע"ב) וא"כ למה לא דיברו אז בלשון הקודש, ולמה כתבו תלמוד ירושלמי בארמית. ועל מש"כ החת"ס דכשחזרו נשכח מאחנו לשון הקודש, ולכן המשיכו לדבר בארמית, מ"מ ז"ע מחמת חשיבות לשון הקודש למה לא טרחו להחזיר העטרה ליושנה, שידברו בלשון שהוא קדוש, ויהיו מובדלים מהבבלים שמדברים באותו לשון. גם הרי נשארו אנשים בארץ ישראל בזמן גלות בבל שהמשיכו לדבר בלשון הקודש ולמה לא למדו מהם, וידידי היו חכמים באותו זמן שידעו לשון הקודש, ומשמע דלא היה זה להם לדבר חשוב. ועוד אף ששכחו לשון הקודש בהיותם בבבל, מ"מ הרי לא רק בארמית שהורגלו בבבל דיברו, אלא אף יוגית דיברו. ודוחק לומר דבמקופה קצרה של בבל שכחו אותה כ"כ שלא היה אפשרי להחזירה. וראה נחמיה פרק י"ג פס' כ"ד: ובניהם חזי מדבר אשדודית ואינם מכירים לדבר יהודית, וברש"י הרבה מבניהם היו מדברים ל' אשדודי' כאמורתם ע"כ, משמע דאכן נשארו גם הרבה שעדיין דיברו יהודית.

י"ב) ועוד יש להעיר על דברי החת"ס, עיין בכוזרי מאמר שני אות ס"ח בפירוש קול יהודה ד"ה לשון מיוחדת, שקאי על מה שכתב הכוזרי שאברהם דבר ארמית באור כשדים שזה לשונם, והיתה לו העברית לשון מיוחדת לשון הקודש, והביא בקול יהודה הרמב"ן שלשון הקודש הוא שפת כנען וביאר וז"ל שמעת היות שם אברהם, לשונו תהליך בארץ ההיא בפיו המדבר אליהם בלשון הקודש, וכו' והנה שפתנו אחנו לקיים דבר כי מאברהם היתה זאת להם ע"כ, וא"כ אברהם אבינו שקיים כל התורה כולה וידידי קיים גם מילי דחסידותא למה לא מנע הדיבור בלשון הקודש כשהיה עמם כיון שהכנענים מקולקלים היו וליהיו כבגלות בבל (ראה פרשת אחרי מות פרק י"ח פס' ג' כמעשה וגו' וכמעשה ארץ כנען אשר אני מביא אתכם שמה לא תעשו ובחקתיהם לא תלכו. וברש"י: מגיד שאותן עממין שכבשו ישראל מקולקלים מכולם. ושם בפס' כ"ד כ"ה וכו': אל תטמאו בכל אלה כי בכל אלה נטמאו הגוים אשר אני משלח מפניכם. וטמא הארץ ואפקד עונה עליה ותקא הארץ את ישיבה. כי את כל התועבות האל עשו אנשי הארץ אשר לפניכם וטמא הארץ. הרי דהכנענים עשו כל התועבות המנויים שם, והם כל סוגי העריות, הנדה, אשת איש, משכב זכר, משכב בהמה, והעברת זרעם למוקד. וראה נמי פרשת ראה פרק י"ב פס' ל"א וברש"י שם.) וא"כ ודאי שייך המדת חסידות לא לדבר עמם לשון קודש, וקל וחומר ללמדם לשון קודש. ובתחילה חשבו דאולי הך קפידא דהחת"ס עדיין לא היתה, כדנבאר. ולישב זה כאן מקום וכדאי להביא מקדמונים בטעם שנקרא לשון הקודש "לשון קודש", וזה אולי יתיישב דלא חיקשי על החת"ס מאברהם אבינו [והיה צוה גם תועלת להבנת הך מדת חסידות מובא במגן אברהם מספר חסידים לא לדבר דברים של חול בצית הכסא

בלשון הקודש ובחת"ס דה"ה במקום גילולי'. ויש צוה שלש שיטות, עי' רמב"ן פרשת כי תשא פרק ל' פס' י"ג (ועיקר מש"כ הוא לשון הרמב"ן): דהוא כמו שקוראים להשקל שקל הקודש בעבור שמשקלי ערכין ופדיון הזכור, וכן כל שקלי המשכן, וכל כסף הקצוב בתורה, שהם קודש, במטבע ההוא, לכן יקרא לו הכסף שקל הקודש (המעתיק: משום שמשתמשים בו לדברים קדושים). כן הוא הטעם שרבותינו קוראין לשון התורה לשון קודש, שהוא מפני שדברי התורה והנבואה, וכל דברי קדושה, כולם בלשון ההוא נאמרו, והוא הלשון שהקב"ה ית' מדבר בו עם נביאיו ועם עדתו אנכי ולא יהיה לך ושאר דברות התורה והנבואה, ובו נקרא בשמותיו קל אלקים וכו' והשם הגדול המיוחד, ובו ברא עולמו, וקרא שמות שמים וארץ וכל אשר בם, ומלאכיו, ובו קרא שמות לקדושים אברהם יצחק וכו'. וכח שם שהלשון קדש קדשים עכ"ד, (וביא נמי לשון רבינו בחי' (שם בפרשת כי תשא) למספרות הבהרת הענין וז"ל וקראו "קדש" מפני שכל המצוות הם עיקר הקדושה, ויש בקצת המצוות צורך למטבע ההוא, כמצוות פדיון הבן שהמצוה חמשת שקלים, גם מצוות הערכין שהם נקראים קדש לריכה לשקלים. ומן הטעם הזה אנו קורין לשון חורבתנו 'לשון הקודש', מפני שהוא לשון של קדושה כולל כמה מיני קדושות, וכל עניני קדושה ישתמשו בו, כי הוא הלשון שבו הקב"ה דבר עם בני ישראל עשרת הדברות וכו' ע"כ, והביא שם הרבה דוגמאות שהשתמשו לדברים קדושים, וכעין מה שהביא הרמב"ן (ולפי ביאור הרמב"ן שקדושת הלשון הוא משום ששימש לדברי קדושים מובן מה שאיתא בירושלמי סוטה פ"ז ה"ב וז"ל ר' שמואל בר נחמן בשם ר' יוחנן שלא יחא לשון סורסי (הוא לשון ארם נוצה והוא לשון תרגום וי"א שהוא לשון גמרא ירושלמית. קרבן העדה. ובפני משה: שלא יחא לשון סורסי. ארמי קל בעיניך כלומר דשאני לשון ארמי שהוא קרוב ללשון וכו' שהרי מצינו לשון זה בתורה) קל בעיניך שבתורה ובנביאים ובכתובים הוא אמור, בתורה כתיב וכו' ע"כ, ובקרבן העדה מפני חשיבותו שהוא כמו לה"ק (עיי"ש לגבי מה קא עסיק), ולפי ביאור הרמב"ן מובן, שהרי כמה שהשתמשו בו לדברים קדושים נעשה ונקרא קדוש (ומובן שמה ששימשו בארמית הוא קטן מדי נגד כשציל מה שלשון הקודש שימש, מ"מ משום הך מעט אמרינן שלא יחא קל בעיניך. ולהלן נביא מהרמ"א דיש לארמית קדושה). וחשבו דאולי י"ל דלא חיקשי על החת"ס מאברהם אבינו, דכיון דעיקר הקדושה משום שהתורה והנבואה בה נאמרה, ומשום שמשתמשים בו לדברים קדושים, א"כ קודם לנתינת התורה עדיין לא היה בה הך חומר דקדושה וא"כ לא היה צורך בהתקידות דהזכיר החת"ס, ולכן הביא אברהם אבינו לשון זה לבני כנען. אמנם דוחק לומר כן, דהרי הזכיר נמי שבו ברא עולמו ובו נקרא בשמותיו הקדושים וקרא שמות שמים וארץ ומלאכיו ולקדושים אשר בארץ. ואף דמ"מ יש לומר דהעיקר הוא דברים האחרים חורה ונבואה חז' עדיין לא היה, מ"מ ראה בתרגום יונתן בן עוזיאל פרשת נח פרק י"א פס' א' ויהי כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים, ובתרגום יונתן בן עוזיאל: והיה כל ארעא לישן חד וממלל חד ועיטא חדא בלישן קודשא הו' ממללין

דאחצריא דה עלמא מן שריא. וכע"ז בתרגום ירושלמי, ובפירוש שם ועיטא חדא וכו' בעצה אחת בלשון הקודש היו מדברים שנצבר ביה העולם מתחילה. ודייק מ"דברים אחדים" משמע לשון שיחודו של עולם דיצר בו כשנצבר העולם, והוא לשון הקודש ע"כ. וראה נמי וינא פרק ל"א פס' מ"ו, ובתרגום ירושלמי מקץ פרק מ"ז פס' כ"ג בלשון בית קודשא, מצואר דגם אז היתה "לשון הקודש", וחשיבותא היא דבה צרא העולם (ובאמת גם התורה כבר נכתבה אז בלשון הקודש אף שעדיין לא ניתנה שהרי קדמה התורה לצריאת העולם, ראה מדרש רבה צראשית פרשה ח' סי' ז': לתורה שקדמה לצריאתו של עולם דאמר ר"ש בן לקיש שני אלפים שנה קדמה התורה לצריאתו של עולם וכו'), וא"כ אין לחלק לומר שקודם לנתינת התורה לא היה צורך בהחסידות דהזכיר החת"ס. והחת"ס י"ל נקט כדברי רש"י ע"י רמב"ן פרשת ויגש פרק מ"ה פס' י"ב דהא שאמר יוסף לאחיו והנה עיניכם רואות וכו' כי פי המדבר אליכם, וכחז רש"י ופאלי אחיכם וכו' כי פי המדבר אליכם בלשון הקודש ע"כ, היינו שזה מוכיח שהוא אחיהם שרק הם ידעו לשון הקודש. וחולק הרמב"ן וכחז בלשון הקודש היה שפת כנען. ואף להרמב"ן דפליג י"ל לא ס"ל דאברהם הוא שהנהיג לבני כנען, ואלא מעצמם דיברו דה, (ואולי כיון שגרו בארץ הקודש הניח להם הקב"ה שידברו בלשון הקודש).

י"ג) ואגב, הרמב"ן מביא שם ממורה נבוכים טעם אחר שנקרא לשון הקודש, והוא כי לא ימצאו בו שמות לאבר הצעילה, וכן לא לדברים מאוסים אחרים. והרמב"ן פליג וכתב דיש בלשון הקודש שם לצעילה, וכן מוצאים שם מגונה, גם הקשה דלפי הרמב"ם הו"ל להקרא לא לשון הקודש אלא "לשון נקיה".

ולכ' לפי הרמב"ם ז"ע אם יש מקום להך חסידות לא להשתמש בו בצית הכסא וכדומה, דהרי זה שייך לדבר שיש בו קדושה, ולא אם מעלתו הוא רק שהוא נקי. אמנם ראה לעיל אות ט' מה שהבאנו מהרמב"ם דמצואר דס"ל דשייך להקפיד על זה, ובאמת שם משמע דאין המעלה רק מה שהביא הרמב"ן כאן כי לא ימצאו בו שמות לאבר וכו', ואלא כתב נמי "כיון שניתנה צה התורה וכו' הרי מגונה מאוד להשתמש בה רק כחצי הקודש, ומימי קדם היו ישראל נוהגין בזה" "ואיך נשתמש בזה מכתב אלקים ויבא לזלזול".

י"ד) וראה זהר הק' פרשת פקודי דף רס"ה ע"א (ובסוגריים פירוש מתוך מדבש) וז"ל כגוונא דא מאן דלעי באורייתא (כעין זה מי שעוסק בתורה, הוא גורם כי...) כמה אינו דאקרון לשון הקדש (כמה מלאכים הנקראים לשון הקודש) דמתחברין ומתערי אחתותא להווא אחר דאקרי לשון הקדש (שמתחברים ומעוררים התעוררות

של קדושה הנקראת לשון הקודש, כי היא...) לשון מההוא קדש דלעילא (לשון המקבלת הארות מחכמה שהיא קודש שלמעלה אי נמי היא נקראת לשון על שם שמוציאה לפועל את רצון הספירות הקדושות שלמעלה) וכו' ע"כ, ואף דעיקר הדברים נאמרו על קדושת עוסק בתורה, מ"מ לכ' הוזכר כאן נמי קדושת לשון הקודש. וז"ע. ואם ננקוט שהוזכר כאן קדושת לשון הקודש מוזן מדת חסידות המוצא צמג"א.

ט"ו) [חשבנו שכדאי להביא השקפת ודברי מרא דארעא דישאל הרב יוסף חיים זוננפלד זצ"ל דברים נפלאים דאית בהם נמי חשיבות לשון הקודש, שראיתי בספר על חומות ירושלם מהרב משה בלויא, וכיון שאין הספר מצוי אצטט מדבריו, והם שם בפרק י' לדמותו של הגרי"ח זוננפלד זיע"א: פעם אני ירדתי מצית הכנסת צבתי מחסה לציטו, ואנו משוחחים על שאלת העברית. שאלה זו נתעוררה בקשר עם רצון חלק מהורי תלמידי תלמוד תורה "שארית ישראל" צפתח תקוה להנהיג בתלמוד תורה את השפה העברית כשפת ההוראה. החלטנו לשאול את פי ר' חיים ז"ל, אם אגודת ישראל שהשתתפה בתקציב בסכום ניכר, לא תתנגד לכך. הוא אמר שאם ההורים רוצים אין להתנגד, ותוך כדי שיחה אמר לי: "אתה יודע? אולי שגינו שלא החלטנו אנחנו צבואנו לאר"י להנהיג את הדבור בלשון הקדש, כי אז היינו מקדימים אנחנו את החפשים, והיינו מוציאים על ידי כך מידיהם את הנשק הכי חזק" וכו'. ושוב פעם צביתו, בשעת בקורי היומי אצלו, נתגלגלה השיחה על צן יהודא, ומישהו הוסיף בהזכירו את שם צן יהודא "ימח שמו", ואז אמר לי "אתה יודע? אין אני נוהג להגיד ככה. הקצ"ה הוא בעל רחמים, לנו אין כל מושג מגודל רחמיו, וצדור, שהוא יכול לרחם גם על רשעים כאלה. האמין לי שעיני לא תהיה צרה אם ידע לי שגם צן יהודא ירוחם מאת הקצ"ה, ואפילו אם גם יצא לחי עולם הצא. כשהם בעולם הזה אנו מחויבים להתנגד להם כפי שקצעה התורה כי בעולם הזה הם מוזיקים ומקלקלים את הסביבה, מה שאין כן כאשר הם עזרו כבר לעולם העליון. וכלום אתה חושב שאין כל צד טוב בצן יהודא? כלום אתה חושב שאין לו שום צד זכות בזה שהנהיג את הדבור בלשון הקדש? אין הקצ"ה מקפח שכר כל צריה, אפילו שכר שיחה נאה, ואין עבירה מכזה מלוא וזכות אינה בטלה אפילו באלפי אלפים חובות". מנד שני, מאחר שלא הקדמנו בדבור בלשון קדש והחפשים עשו אותו כיסוד, היה רואה צעין לא יפה, כשמי שהוא מחווג נאם או דבר בשפה העברית. כבר היה מעשה וציוס השנה להסתלקותו של הגרי"י דיסקין סדרנו הספד צביתו, והיו גם רבנים ספרדים אחרים. לכבוד הרבנים הספרדים נשאמי את דברי ההספד שלי בעברית, והנה כאשר יצאנו מהבית אחרי גמר ההספדים קרא אותי הצדה ואמר לי: "אני מתרעם עליו שדבר עברית, לא היה צורך לעשות זאת", הלא היו ספרדים" - אמרתי. "אעפ"י כן" - חשיב ע"כ].

ט"ו) ובעיקר מה שיש להעיר על דברי החת"ס הוא מדברי הרמב"ם הל' תפלה פ"א ה"ד וז"ל כיון שגלו ישראל צימי נצודנאזר הרשע נתעברו צפרם ויון ושאר האומות וגולדו להם צנים בארצות הגוים ואותן הצנים נתבלבלו שפחם והיתה שפת כל אחד ואחד מעורבת מלשונות הרבה וכיון שהיה מדבר אינו יכול לדבר כל זורכו בלשון אחת אלא בשיבוש שנאמר וצניהם חזי מדבר אשדודית וגו' ואינם מכירים לדבר יהודית ובלשון עם ועם ומפני זה כשהיה אחד מהן מתפלל תקצר לשונו לשאול חפציו או להגיד שבת הקדוש ברוך הוא בלשון הקדש עד שיערצו עמה לשונות אחרות ע"כ, משמע (וכמו שהבאנו לעיל מהאגרות משה והכוזרי) דלא דווקא שינו מלדבר לשון הקודש, וכח שרק אצל הצנים נשתנה והיתה מחמת שנתבלבלו, ולא שדווקא שינו, גם משמע שעדיין דיברו לשון הקודש אלא שהיתה מעורבת, ואלא אף שדיברו בלשון הקודש "אינו יכול לדבר כל זורכו", וכשהיה מתפלל תקצר לשונו בלשון הקודש על שיערצו עמה לשונות אחרות, אצל מ"מ עדיין דיברו לשון הקודש, וכל זה אינו מחלים לכ' לדברי החת"ס.

י"ז) ועי' רמב"ן פרשת בא פרק י"ג פס' ב' וז"ל וטעם החדש הזה לכם ראש חדשים שימנו אותו ישראל חדש הראשון וממנו ימנו כל החדשים שני ושלישי עד תשלום השנה בשנים עשר חדש כדי שיהיה זה זכרון בנס הגדול כי בכל עת שזכיר החדשים יהיה הנס נזכר (ובפירוש טור הארוך פרשת בא פרק י"ג פס' ב': כי כשיאמרו החדש הראשון שפירשו ראשון ליציאת מצרים וכן שני שלישי זכירו לעולם הנס) ועל כן אין לחדשים שם בתורה אלא יאמר בחדש השלישי וכו' כך הזכירה ליציאת מצרים צמנותו החדש הראשון והחדש השני והשלישי לגאולתו וכו'. וזה טעם, ראשון הוא לכם שאינו ראשון בשנה אצל הוא ראשון לשם שנקרא לו לזכרון גאולתו. וכבר הזכירו רבותינו זה הענין, ואמרו שמות חדשים עליו עמנו מצבל (ירושלמי ר"ה פרק א' הלכה ב', ז"ר פרק מ"ח ס' ט') כי מתחלה לא היו להם שמות אצלנו, והסבה בזה, כי מתחלה היה מניינם זכר ליציאת מצרים, אצל כאשר עלינו מצבל ונתקיים מה שאמר הכתוב (ירמיה ט"ז י"ד, ט"ו) ולא יאמר עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים כי אם חי ה' אשר העלה ואשר הביא את בני ישראל מארץ מצרים, חזרנו לקרא החדשים בשם שנקראים בארץ צבל, להזכיר כי שם עמדנו ומשם העלנו הש"י כי אלה השמות ניסן אייר חולתם שמות פרסיים... והנה נזכר בחדשים הגאולה השנית כאשר עשינו עד הנה בראשונה (ולהבהרת הענין עיין בספר העקרים מאמר שלישי פרק ט"ז שכתב וז"ל וכן עשו דבר אחר זכר לגאולה השנית והוא שהניחו מלמנות מניין החדשים מניסן כמו שהיו רגילין למנות זכר ליציאת מצרים וחזרו למנות מניין אחר לחדשים וזהו שאמרו רבותינו ז"ל שמות החדשים עליו עמנו מאשור כלומר שהיו מונין החדשים בשמותם חשרי מרחשון כסליו כמו שהיו מונין אותם באשור וזכר לגאולה השנית ולא שני שלישי רביעי כאשר בתחלה וכן כתב הרמב"ן ז"ל בפרשת בא אל פרעה. ונראה מזה כי הם הבינו שזווי

מנין החדשים היה זמני ר"ל כל עוד שתחמיד הגאולה ההיא, אצל אחר שגלו שנית וגאולו משם וגטו על ידי ירמיה לא יאמר עוד חי ה' וגו' ראוי להניח המנין הראשון שהיה זכר ליציאת מצרים וחזרו למנות מנין אחר מתשרי לשנות העולם, והשאר שמות החדשים שעלו עמהם מאשור וזכר לגאולה השנית כי הבינו שזווי מנין החדשים מניסן היה זמני ולא צווי נכחי אע"פ שלא נזכר בו זמן עכ"ד, ומשמע הכוונה שזווי מנין החדשים מניסן נחצטל, אמנם עי' צפי' פני ירושלים: הראשונה. ובדרשה לר"ה כותב רבינו שאין כונת הצווי שנשתנה את שמות החדשים ונשתנה את גאולת מצרים, אלא שנצטרף גם שמות צבל להודיע ולזכור ששם היינו ומשם הוציאנו ה' ע"כ. ולפי דבריו אולי י"ל דהוא נמי הטעם שהמשיכו לדבר בארמית כחלק מהדבר "להזכיר כי שם עמדנו ומשם העלנו הש"י", ולכן נמי נכתב התלמודים בארמית. ומ"מ דוחק לנרף לדברי הרמב"ן גם הענין דהלשון, דעל החדשים שנאמרו מקודם לאומרים ולחשבים על שם גאולת מצרים כדי לזכור הנס, מוכן שעכשיו באו לזכור היציאה מצבל, אצל לומר שמשו"ה יעשו דבר חדש להשאיר לדבר ארמית ולא להחליף הלשון ללשון הקודש, דוחק לומר כן. ועוד יש להעיר על שמצינו שדיברו גם יוונית צימי בית שני (ראה לעיל אות י"א). ומ"מ מצאנו סמך לביאור זה, שמצאנו בעי"ז בספר העקרים מאמר שלישי פרק ט"ז שכתב וז"ל וכאשר עלו מצבל ראו לעשות זכר לגאולה השנית ועשו זה בשני דברים. האחר שהניחו כתב עברי וצחרי (ז"ל וצחרו) להם כתב אשורי וזכר שגלו אל אשור וגאולו משם, וכן אמרו רבותינו ז"ל בתוספתא דמסכת סנהדרין (דף כ"א ע"ב) למה נקרא שמה אשורית שעלה עמהם מאשור וכו' ומכל מקום יתבאר ממה שכתבנו ששנו כל הכתב או קצתו זכר לגאולה השנית ע"כ, וא"כ אולי אפ"ל דכמו כן השאירו הלשון מהאי טעמא. (ומה שאיתא שם במסכת סנהדרין "ציררו להן לישראל כתב אשורית ולשון הקודש" היינו לדברי תורה). ואמנם מצד אחר י"ל דמדבריו מבואר שאין לומר כן שהרי נקט רק "ועשו זה בשני דברים. האחר שהניחו כתב עברי וצחרי (ז"ל וצחרו) להם כתב אשורי" ולא הזכיר על שהמשיכו לדבר ארמית כשיצאו משם, משמע דהדיבור אין שייכות לזכור היציאה משם. (וודאי אין לומר שכוונתו גם על הלשון שלא הזכיר רק הכתב) (והדבר השני מש"כ "ועשו זה בשני דברים" הלוא הוא על מנין החדשים, שהבאנו לעיל) (ואגב במפרשים איתנהו טעמים אחרים שצחרו בכתב אשורית. וראה ר"ן מס' סנהדרין דף כ"א ע"ב ד"ה חזרה).

י"ח) ומצאנו דהעיר בכמה משאלותינו הג' ר' יעקב קמנצקי ז"ל בספרו אמת ליעקב (מהדורה שלישית) פרשת בא פרק י"ג פס' ב' ואלו דבריו: יש לתמוה, מדוע באמת עזבו לשון התורה ונקטו לשון פרס וכו', ובאמת מצינו שצימי בית שני היתה השפה המדוברת בישראל לשון ארמי, ורק דברי תורה כתבו בלשון הקודש, והלוא במצרים היו משבחים אותם שלא שינו את לשונם... דבשלמא הצבלי שנכתב צבל נכתב בשפת המדינה, אצל הירושלמי שנכתב בארץ ישראל מדוע נכתב בארמית. ומיישב הענין בדרך

חדש ואלו דבריו: עולי צבל... ידעו כי לא זה הצנין אשר יעמוד לעולמים... ואין חזרתם לארץ ישראל בתקופה זו הגאולה השלמה... כי צנין הצית בתקופת הזאת לא נועד אלא להכין את העם לתקופת הגלות הארוכה. על פי שורת הדין היו הם זריזים לישאר בצבל עוד זמן רב, אלא שראתה ההשגחה שכבר לאחר שבעים שנה של גלות צבל כבר נטמע ונתערב רוב העם עם הגויים, וברור כשמש היה כי אם יתעכבו צני ישראל בגלות מאות ואלפי שנים שאז בודאי לא יצליח העם להשאר בזהותו המיוחדת ושוב לא יהיה את מי לגאול... מחמת הכרתם זו, שעדיין לא הגיעה הגאולה השלמה, הנהיגו עולי צבל כמה... עניינים שיהיו עושים כמו שהיו נוהגים בתקופת הגלות, להראות שבאמת תקופת גלות צבל עדיין נמשכת וכו' ולכן גם לשונם נשאר בלשון הגלות לשון ארמי, ולא חזרו לדבר בלשון הקודש, מה שהיה מראה כאילו הם נגאלו באופן סופי ונראה שזה גם הטעם מדוע נכתב החלמוד הירושלמי בארמית ע"כ. (ועל פי דבריו יוצנו למה לא עלו רוב העם עם עזרא, ואף שאכן היחה בזה טענה עליהם, מ"מ לפי דבריו אפשר להצין אותם ד"ל דחשבו למה להטריחה הזאת היות שזה רק ארעי. המעתיק). ולפי דבריו גם נפלה מה שהערנו לפי החת"ס על אברהם אבינו. וכמוצן לא נתיישב למה שינו הלשון בצבל עצמו כל השנים קודם הגאולה, ולפי דבריו לכ' הוא משום ש"כבר נטמע ונתערב רוב העם עם הגויים". ומ"מ קשה שראינו שדיבר דניאל עם המלך בארמית (דניאל פרק ז' מפס' ט"ז עד סוף הפרק פס' כ"ח), ואף שהוא ודאי ידע לשון הקודש. וכן יש להעיר דכתב שם בהג"ה מס' 19 ששמויהם של חלק מהחנאים ורוב האמוראים הם שמות ארמיים ולא שמות יהודים ואע"פ שבמזמרים נשתבחו שלא שינו את שמם, והיינו מטעם הנ"ל להראות שבאמת תקופת גלות צבל עדיין נמשכת וכו', אבל הוסיף שצימנו אין זה נוגע, ואדרבה צריך דוקא לקרוא בשמות יהודיים וכדי שלא יבואו להתערב בגויים, אבל הם לא חששו לזה, ועיקר חששם היה שלא יפלו בזרועות האויש כשיודע להם (אח"כ בזמן חורבן בית שני. המעתיק) שעדיין לא נגאלו, ולכן הדגישו את הגלות עכ"ד, אמנם א"כ אחרי החורבן שכבר נודע "כי לא זה הצנין אשר יעמוד לעולמים... ואין חזרתם לארץ ישראל בתקופה זו הגאולה השלמה" למה לא היחה מש"כ שצימנו אין זה נוגע, ואדרבה צריך דוקא לקרוא בשמות יהודיים וכדי שלא יבואו להתערב בגויים", וא"כ למה כתבו חלמוד ירושלמי בארמית. ואח"ל ש"ל דנשכח, מ"מ למה המשיכו בשמות ארמיים. (ומהדברים שלא זכיתי להצין שמציא הרמב"ן שהבאנו לעיל (פרשת בא פרק י"ב פס' ז') ולמד שדבריו הם פירוש דברי הרמב"ן, בזמן שמהרמב"ן נראה פירוש אחר לגמרי).

י"ט) ובדרך אגב - מה שכתב שחלית בית השני היחה להציל שלא יטמעו כליל, ומתוך לשונו "שכבר לאחר שבעים שנה של גלות צבל כבר נטמע ונתערב רוב העם עם הגויים, וברור כשמש היה כי אם יתעכבו צני ישראל בגלות מאות ואלפי שנים שאז בודאי לא יצליח העם להשאר בזהותו המיוחדת ושוב לא יהיה את מי לגאול", ומשמע דקאי על

העם צבל (היינו לא דווקא על אלו שנשארו בארץ ישראל), לפענ"ד דבריו תמוהים הם, דלכ' בדרך כלל היו הגולה צבל בדרגה רמה מאד, ואין מתאים מה שכתב למאמר חז"ל בגמ' ברכות דף ד' ע"א שאיחא שם: ראויים היו ישראל ליעשות להם נס צימי עזרא בדרך שנעשה להם צימי יהושע בן נון. וכן עי' מס' שבת דף קמ"ה ע"ב בסוף העמוד הבאים ישרש יעקב יצין ופרח ישראל חני רב יוסף אלו תלמידי חכמים שבצבל שעושין יצין ופרחים לתורה (ועי"ש ברש"י ובגמ' לעיל מיניה). גם כל מעשה מגילת אסתר, ראה מגילת אסתר פרק ט' פס' כ"ז קימו וקבלו היהודים וכו', ובמס' שבת דף פ"ח ע"א אמר רבא (רבה. ב"מ) אעפ"כ (אעפ"כ שכפה הקב"ה עליהם את ההר וקבלו התורה באונס) הדור קבלו צימי אסתר דכתיב קימו וקבלו היהודים, קיימו מה שקיבלו כבר ע"כ, והרבה דברים נשגבים כתבו הקדמונים בהן קימו וקבלו, וזה היה לכ' פחות מצערך חמש עשרה שנה לפני שעלה עזרא, ואין נאמר שנטמעו כל כך ונזכרו להנצל מאיבוד העם. וידוע שהגאון ר' יעקב ז"ל היה בקי (גם) בעניינים אלו, ואין משיצין את הארי לאחר מיתה. ומ"מ רצינו להביא עוד מקורות על מעלת העם צבל. ראה מדרש רבה שמות בא פרשה ט"ו ס' ט"ז וזה מתוך הדברים שם: מה הקב"ה עושה במצרים (מה ענינו להיות במקום מלא עכו"ס. עץ יוסף), בשביל ישראל, אמר ר' יצחק וכו' כל הימים שאני עמה אינה נוטלת שם רע, כך נשתעבדו ישראל במצרים ונגלה הקב"ה בביכול עמהם שנא' אנכי ארד עמך מצרימה, וכן צבל (וגלה הקב"ה עמהם להגן בעדם לכל ישחקעו לחטא ולעזור את הטוב להטיב לו למען יגן על צני דורם ותהיה להם תקומה. עץ יוסף בשם הרב אלשיך) שנאמר למענכם שלחתי צבלה וכו' צבל הייתי עמהם ונמצאת שלימה שנאמר וכו' ע"כ. ובמדרש רבה איכה פרשה ד' ס' י"ז משמע דעשו תשובה על הריגת זכריה עי"ש. וראה מס' פסחים דף פ"ו ע"ב שורה האחרונה: עולא אמר (בטעם שהגלה הקב"ה את ישראל לצבל) כדי שיאכלו תמרים (יש צבל הרבה. רש"י) ויעסקו בתורה. ועי"ש בגמ' דף פ"ח ע"א ובמהרש"א דמבואר נמי דעסקי בתורה. ושם ראינו חנניה מישאל ועזריה מושלכים לחוך כשן האש ודניאל בגוב האריות. וכן משמעות ספר תורה ניישין (נור מעודה ח"צ) (באנגלית) להמנהיג הגדול הרב אביגדור הכהן מיללער (אות 17 והלאה, וכן ראה שם אות 114) שבצבל היו בדרגה רמה מאד. וכע"ז בספר תולדות עם עולם כרך ראשון חלק שלישי פרק שני דף קנ"ג וראה שם נמי דף קס"ג והלאה עד סוף הפרק וכן שם דף קל"ט שניצאים מרובים עמהם והנציאים להם לעינים וצדק ר"ג שחזרו הגולים לעסוק בתורה. וימליכו את קונס בארץ גלותם וירצו זה הישיבות ורצו התלמידים ולא פסקה תורה מהם וכל דרכיהם משונים מאומות העולם. ראה שם דבריו. וודאי מהם היו גם מקולקלים כמו שאיחא עשרה יוחסין עלו מצבל וכו', ולבסוף נהנו מסעודתו של אותו רשע, ומ"מ הלכו שם מפני מורא המלכות, ולבסוף כמו שלשה ימים לילה ויום ואז בשברון לב שפכו לבם לה', ואין להאריך בדברים הנוראים שעשו אז ושידועים. וכע"ז משמע ממדרש רבה אסתר פרשה ז' ס' י"ג דבתחילה קא מונה מה

בארמית באור כשדים שהארמית היא לשון כשדים, והיתה לו העברית לשון מיוחדת לשון הקודש והארמית לשון חול" וכו' "והיתה לשון העברית לבדה המעולה שבהם" (מהשלב שהזכיר, הבאנו דבריו לעיל), הרי מזה לכ' משמע דהוא לשון אחר. והאם יהיה מי שיאמר שלשון ערב יש בו קדושה משום שדדברי הכוזרי גם היא דומה לעברית. ואין לומר דגם הר"ר שמואל יהודה ס"ל דוודאי אין ארמית ממש לשון הקודש אלא כיון דדומים וקרובים הם אין כאן הפסול של הרמב"ם דבמקצתו בלשון אחד ומקצתו בלשון אחר פסול, דעיי"ש בס"י קכ"ח בסוף החשובה דבאמת הרמ"א כתב כעיי"ז, דדחה לגמרי דברי הר"ר שמואל יהודה קנלצובגן לומר שלשון ארמי הוא לשון הקודש, ואלא כתב ששניהם קרובים בלשון ח"ל אך מאחר ששניהם נתנו בס"י והם קרובים בלשון נראה שיש להם שייכות ביחד ועל זה יש לסמוך ע"כ, מבואר דשיטת הר"ר שמואל יהודה אינו כן) וכן נמי שיטת הרב אבן עזרא כן ש"לשון הקודש ולשון ארמית ולשון קדר (זה ישמעאל. המעתיק) שפה אחת היתה ודברים אחדים", מובא בפירושו קול יהודה בספר הכוזרי במאמר הנ"ל ד"ה והיו אלו שלש לשונות, וכן ראה שם ד"ה ובשמותיהם. ואף דדברי הרב אבן עזרא נמי הייתי אומר שאין הכוונה שארמית ממש לשון הקודש, אלא דדומים וקרובים וכמו שכתב שם "ממשפחה אחת", והם דומים הרבה, אצל וודאי לשונות אחרים הם, ואין קדושה בארמית, אמנם גם הרמ"א מביא שזה הוא שיטתו בסוף ס"י ק"ל ח"ל וכ"כ החכם ר"א בן עזרא לשון ארמית הוא לה"ק שנשתבש עכ"ל]. אמנם רבינו הרמ"א אשר בנ"י יוצאים ביד רמה דחה דבריו עיי"ש, וכן נקטו רבותינו אשר הזכרנו לעיל בלשון ארמית אינו לשון הקודש. וכן מה שאיתא בפסחים דף פ"ז ע"ב על לשון ארמית "שקרוז לשונם ללשון תורה" לכ' מוכח דאינו אלא קרוז ולא לשון אחת. וגם, אף שאין אני ראוי להתוכח בזה, מ"מ קשה להבין איך ישמנה וישתבש כל כך לשון הקודש להיעשות לשון ארמית, שאף שיש דמיון ביניהם, מ"מ נשארו מאד שונים. ואולי אין הפירוש שדיברו בלשון הקודש ובמשך הזמן נשתנה ונתקלקל אללם עד שנעשה ארמית, ואלא בדור הפלגה כשהשי"ת בלבל אז לשונם, לכל האומות בלבל שדיברו לשון חדש לגמרי, ואלא בבל בלבל שנשתבש הלשון, אצל עדיין נשאר דומה ללשון הקודש. ובאמת לא מחייב גם לשיטה זו למה עזבו עם ישראל לדבר לשון הקודש הנח והמתוקן ולדבר במקומו משובש ולעשות הקודש משובש. וכן נשאר לנו ההערה שכתבנו לעיל באות ה' דמ"מ חסר המעלה שלא שינו לשונם להיות מובדלים מן הגוים שהרי הגוים דיברו בהך לשון.

כ"א) וזכיר דבמשכונות הרמ"א הנ"ל מוזכר גדולות על מעלת ארמית. וכבר הזכרנו דברי חז"ל מה שאיתא בירושלמי סוטה פ"ז ה"ב ח"ל ר' שמואל בר נחמן בשם ר' יוחנן שלא יהא לשון סורסי (הוא לשון ארמי) קל בעיניך שבחורה ובעיניאם ובכתובים הוא אמור, בתורה כתיב וכו' ע"כ, ובקרבן העדה מפני חשיבותו שהוא כמו לה"ק. אצל ברמ"א מוזכר הרבה יותר, וזה מתוך לשונו בשו"ת הרמ"א ס"י קכ"ח: אך אמנם

נבוא אל הטעם השלישי שהסכמנו עליו אך מטעמים שונים, כי מעלתך כתב שלשון ארמי הוא לשון הקודש משובש על כן לא נקרא לשון אחר, ואני כחבתי שנקרא לשון קדש מאחר ששניהם קרובים בלשון ושניהם ניתנו בס"י, ונראה למה דומה. וכו'. אך אמנם התרגום לשון אחר הוא, על כן הוצרכו להוכיח שגם הוא ניתן בס"י וכו'. ושם בסוף ס"י קכט: וכן אמר רב עמרם שהשיב רב נטרוניא גאון דוקא תרגום וכה שניתן בס"י כדמשמע פ"ק דמגילה. ובס"י ק"ל ברמ"א: מכלל דתרגום אין לו דין שאר לעז ויש לו מעלה מלד לשונו ומאחר שנתחדר ליתד שלא תמוט שהלשון בעצמו ניתן בס"י ויש לו מעלה מלד זה כמו שכתב הרא"ש והטור וכו' שלשון ארמי בעצמו ניתן בס"י ובתורה הקודש וזה הוא מעלתו וכו'. ואפשר לחלק בין ב' לשונות אלו ששניהם ניתנו בס"י וקרובים בלשון וכלשון אחת דמיא. גם ר' מרדכי יפה תלמידו של רבינו, מסכים עמו בזה שיש קדושה מיוחדת לתרגום והתנגד להעתקת התנ"ך ללשון אחרת ושאי תרגום שנתקן בתורה הקודש. (לבוש החכלת ס"י קמה סעיף ג) ע"כ. ומ"מ אין זה משנה תוקף ענינו, דראה במס' סנהדרין דף כ"א ע"ב דמימרא דמר זוטרא ואיתימא מר עוקבא בתמלה ניתנה תורה לישראל בכתב עברי ולשון הקודש, חזרה וניתנה להם בימי עזרא בכתב אשורית ולשון ארמית, ביררו להן לישראל כתב אשורית ולשון הקודש והניחו להדיוטות כתב עברית ולשון ארמי, מאן הדיוטות אמר רב חסדא כותאי ע"כ, (ועי' בהמהרש"א שניתנה להם בלשון ארמי ע"י המלאך אצל ישראל לא ראו ארמית ובחרו להם את הלשון שידעו שניתנה בו להם התורה שהיא לשון הקודש), הרי אף דידיעו ורגילו יותר בלשון ארמי, (ע"ש בר"ן ח"ל שלפי שהיה לשון ארמי להם יותר מבואר נתן להם התורה וכתב אשורית ולשון ארמי ע"כ), מ"מ עדיין בחרו בלשון הקודש, וא"כ נשאר כל תוקף ענינו להבין למה כתבו ודיברו ארמית, והרי ודאי אין שום כלל ללשון הקודש. וגם כמו שהערנו לעיל אף אם היה שום ארמית ללשון הקודש כיון דהגוים דיברו בה היה להם לשונות כדי להתבדל מהם.

כ"ב) ורבינו לומר הערה חשובה לפענ"ד בהענין. ובאנו להקל מה שחמיה א"ך דיברו בארמית ושינו לשונם. וכן מה שדורות הרבה דיברו בלשון הגוים אשר גרו בתוכם, כדעיר בעל האגרות משה (ראה לעיל אות ו'). והאגרות משה הזכיר הרי"ף והרמב"ם, הדור של הראשונים. ובאמת גם בזמן הגאונים (ולכ' אף לפני כן), ראינו שדיברו בערבית, וכמו שראינו שרב סעדיה גאון כתב ספריו (אמונות ודעות, וההוראות בסידורו) בלשון ערבי. (אף בצבל, המקום שחז"ל אמרו שהגלה הקב"ה את ישראל שם מפני שקרוז לשונם (ארמית) ללשון תורה. שרב סעדיה גאון גר בצבל). הנה נפוך מאד צפי ההמון מאמר חז"ל שבזכות ג' דברים נגאלו אבותינו ממזרים שלא שינו את לשונם ולא שינו את שמותם ולא שינו את לבושם. והרי אנו מנפים לישועה ולגאולה וא"כ איך לא נחמיר בזה, וא"ך לא נהגו כן בצבל. וקודם נתחיל בהערה שבה לנו כשחיפשנו בש"ס ובדברי חז"ל למאמר הזה - ולא מצאנוה. וכבר העיר בזה בעל

ההערות ומקונים במדרש לקח טוב וארח פרק ו' פס' ו' וז"ל עיין פסיקתא ויהי בשלח ז' פ"ג ע"ב זכות ארבעה דברים נגאלו ישראל ממזרים בזכות שלא שינו את שמם ושלא שינו לשונם וכו' כן הוא בוי"ר פל"ב וכו' ובמ"ר פ"ב סוף בלק ומכילתא בא פ"ה וכן נשנה גם במדרש שו"ט מזמור קי"ד ופדר"א פמ"ח ומנחומא בלק, אבל המאמר השגור צפי רבים ולא שינו את מלבושיהם אין זכר מזה ע"כ. הרי ללא נמצא במדרשים ובחז"ל הך שזכו לגאולה משום שלא שינו מלבושם. ואלא ומ"מ נמצאו מעלה ושבת זה בקדמונינו מהראשונים. והראשון שצביא הוא במדרש לקח טוב המכונה פסיקתא זוטרתא וארח פרק ו' פס' ו' (שעלה קאי בעל ההערות ומקונים שהצאנו לעיל) שאיתא שם: לכן אמור וכו' והוצאתי אתכם, והללתי אתכם, וגאלתי אתכם, ולקחתי אתכם, כנגד ד' זכיות שצידם, שלא שינו את לשונם, ולא חילפו את שמלותם ולא גילו את סודם וכו' ולא בטלו ברית מילה ע"כ, וכן הוא במדרש לקח טוב כי תבוא על הקרא ויהי שם לגוי מלמד שהיו ישראל מצויינים שם שהיה מלבושם ומאכלם ולשונם משונים מן המצריים מסומנין היו וידועין שהם גוי לצדם חלוק מן המצריים ע"כ. אמנם מדרש לקח טוב אינו מזמן חז"ל אלא חיברו רבינו טוביה ז"ר אליעזר ז"ל שהיה מן תקופת הראשונים. וכדומה לזה מבואר צפי' הרמב"ם א להגדה וז"ל ויהי שם לגוי (גדול) מלמד שהיו ישראל מצויינים שם. וכו' וכן יש גורסין מסוימין שהם ניכרים במלבושיהם צענייהם כגון צניית צבגדיהם וכיוצא בו. ודייק לה מדכתיב ויהי שם לגוי גדול כי כיון שיש להם כמה דורות שהיו משועבדים להם איך יהיו שם לגוי צפ"ע אלא ודאי לפי שהיו מצויינים שם ומסוימין בטכסיסיהם וכל רואיהם יכירם כי הם זרע אברהם קדוש ה' וכו' ע"כ. וכן איתא בכלבו: שהיו מצויינים עממין בלבושיהם כדי שלא יתערבו עמם. וכן ראיתי מוצא מהרב אברהם בפיירוש וזה פסח כותב: אבל ישראל במצרים לא היו כן שלא שנו את שמם ולא שנו את לשונם ודחם ומלבושיהם בכל השנים הרבות ההן אשר ישבו שם באופן שתמיד היו גוי צפני עממו נדל מהמצריים ע"כ. אמנם במדרשי חז"ל לא נמצא. (וגם בכל הראשונים שהצאנו שהזכירו ההתבדלות מ"מ לא כתבו בזכות זה נגאלו, ורק מהפסיקתא זוטרתא משמע כן. ובדבריו יש להעיר דלא הזכיר שלא שינו שמותם כמו שכתב המדרש, ובמקומו כתב על המלבושים).

ויש להעיר, דאם מה שכתבו המדרשים שזכו לגאולה משום שלא שינו שמותם ולשונם הוא משום המעלה להיות נבדלים, למה השמיטו להזכיר שלא שינו מלבושם, אחרי דהיה להם הך מעלה לפי כל קדמונינו הנ"ל, והיה ראוי להיות ביחד עם המעלות של לא שינו לשונם ושמותם. ומשמע דאין זכות הגאולה משום שהבדילו עממם ע"י לשונם ושמותם. והיה הפירוש דיש צוה שלא שינו לשונם ושמותם מעלה אחרת, שאין שייך למלבושם. והאג"מ הזכיר "ומטעם זה שייך זה להגאולה משום שבשכיל אמונת הגאולה הקפידו על זה" (ראה לעיל אות ד' כל דבריו), אבל גם לפי דבריו נשאר נמי ההערה למה לא הזכירו שלא שינו מלבושם דזה נמי נכלל בטעם שכתב. אמנם יהיה מיושב אם נאמר דהיה צאלו מעלה אחרת ששייך להגאולה.

כ"ג) ומצאנו זה בכלי יקר שמות פרק א' פס' ז' וז"ל ראובן שמעון וגו'. פרט כאן שמותם על דרך המדרש (ויק"ר לב ה') בזכות ד' דברים נגאלו אבותינו ממזרים בזכות שלא שינו את שמם, ואת לשונם, ושהיו גדורין מעריות, ולא היו בהם דלטורין כו'. וטעמו של דבר הוא כדמסיק בילקוט פרשה זו שכל שמות השבטים נקראו על שם הגאולה, ראובן ראה ראיתי את עמי. שמעון על שם וישמע אלקים את נאקתם וכן כולם. ולפי זה אם היו משנים את שמם לא היה להם רשם על הגאולה ולא היו ראויין להגאל, אחר שהחליפו את שמותם המורים על הגאולה וקורא להם שם חדש אשר אין צו הוראה על הגאולה, או היה להם שינוי השם סיבה להתיאש מן הגאולה ולא היו מבקשים את פני ה' על הגאולה ועל החמורה (המעתיק: והוא בילקוט שמעוני תחילת הפרשה (א' ב') וז"ל ראובן שמעון וכו' כל השבטים לשם גאולתן נקרא ראובן ויאמר ה' ראה ראיתי וכו', עיי"ש שמונה כל שמות השבטים ואיך נקראו על שם הגאולה). וכמו כן אילו היו משנים את לשונם, אע"פ שלא היו משנים את שמם מכל מקום לא היה שם מורה על הגאולה, כי דווקא בלשון הקודש מורה ראובן על שם ראה ראיתי את עמי, ושמעון על שם וישמע אלקים, אבל בלשון אחר אין שם ראובן מורה על ראה ראיתי וכן כולם וכו' ע"כ (ולגבי שני דברים האחרים שבשכילם נגאלו היינו שהיו גדורין מעריות ולא היו בהם דלטורין, פירוש שם נמי איך ולמה שייכים לגאולה). וכן הוא באמרי יושר (מדרש רבה ויקרא פרק ל"ב ס' ה', מהדורת זכר חנוך, ושם מביא על מחברו: למרנא ורבנא כמו"ה וידאל הצרפתי אשר בשם הגדולים למן החיד"א כותב עליו בין השאר: "אחד מגאוני המערב הקדמונים וכו' ודבריו בקינור מופלג וצריכים עיון ועומק") וז"ל שלא שינו שמם. כי שמם מורה גאולה, ראובן ראה ה' בעניי, שמעון שמע קולנו, ויליה ה' אלינו, בזבולינו, ובזכות זה נגאלו ע"כ. הרי לנו דהמעלה שלא שנו שמם ולשונם לא הייתה מעלתה ההתבדלות מהגוים, ולכן מובן שלא הזכיר שלא שינו מלבושם.

כ"ד) וכע"ז נמי דהמעלה שלא שינו שמם ולשונם לא הייתה מעלתה ההתבדלות מהגוים (שאי יהיה שלא שנו מלבושם נמי מהדברים שבשכילם נגאלו, ואינו כן) מבואר מאיך שמצאנו היעירות דבש ח"א דרוש ט"ו (דף ר"ז צהולתא מכון אור הספר, ודף שצ"י צהולתא מכון משנת דוד) שכתב וזה מתוך לשונו: אמרו במדרש בזכות ד' דברים נגאלו וכו' (ראה לעיל הצאנו המדרש), להבין ד' דברים אלו, יובן, צמ"ש ציוסף שהביא דיבתם רעה שנושאים עיניהם בצנות הארץ וכו', וצוה יובן, דבשכיל חטא שבטים ויוסף ירדו למצרים, ולכך נגאלו בזכות ד' וכו', ועל מה שהיו קורין לבני השפחות עבדים וכו' תקנו שלא שינו שמם במצרים וכו', ועל מה שהיו אומרים וכו' שאוכלים בשר אבר מן החי וכו' תקנו וכו' שלא שינו לשונם עיי"ש, דמבאר דבשכיל חטא שבטים ויוסף ירדו למצרים, ולכך נגאלו בזכות ארבעה, דבטלו ארבע סבות שגרמו להורידם למצרים, ומבאר דעל מה שהיו קורין לבני שפחות עבדים, והיה להם לקרוא בשמם דן נפחלי

וכו', תיקנו זה צמה שלא שנו שמם במזרים, ועל מה שאמרו ליוסף שאוכלים אבר מן החי (עיי"ש) שמצא שרק אמרו לו כן לנסותו אם ילשין עליהם לאביהם, ואף שלא אכלו אבר מן החי היה צוה רעה שהוציאו דבר כזה מפייהם) תיקנו במזרים ע"י שלא שנו לשונם לדבר כך, (ועיי"ש איך שמצא שני הדברים האחרים), עכ"פ מצאנו שלא ההתבדלות גרם הגאולה. (המעתיק: ויש להעיר דבמדרש רבה ויקרא פרשה ל"ב סי' ה' לא משמע כדבריו, דאיתא: לא היו קורין ליהודה רופא ולא לראובן לוליאתי ולא ליוסף לטמים וכו', משמע דלא היה הנידון על קריאתם שם עצדים, וגם הרי הוזכרו השבטים דמעולם לא נחצו להקרות עצדים. וכן לגבי מש"כ ענין לא שנו לשונם, שם במדרש איתא שהכוונה שדיברו בלשון הקודש, ולא שמהרו מלומר דברים שאינם ראויים לאומנם, ויש ליישב). [וכשאמרתי דברים אלו לידידי הרה"ג ר' חיים בן עולילאל שליט"א הראה לי בספר בית הלוי (צריסק). הוצאה חדשה הוצאת מישור, בסוף הספר ילקוט שמועות מרבינו הבית הלוי ז"ל דף נ"ג) איתא "כבר אמרו חכמינו שישראל נגאלו ממזרים בזכות שלא שינו את שמותיהם, את לשונם ואת מלבושיהם". והמגיה שם באמת העיר דבמדרש רבה לא נזכר "מלבושיהם" בין הדברים שבזכותם נגאלו. והביא המגיה הריטב"א והכלבו והפסיקתא וזוטרותא שהבאנו. וזיין להבית הלוי ריש פ' שמות שמציא מהילקוט וז"ל ואיתא במדרש (ילקוט שמעוני בלק רמז תשסח) על הפסוק הן עם לבדד ישכון, מוזדלין הן מן העו"א בכל דבר, בלבושיהן ובמאכלן וכו' ע"כ. ומ"מ לא מצאנו בהילקוט שבזכות זה נגאלו. והא דאמר הבית הלוי בהדרשה "כבר אמרו חכמינו שישראל נגאלו ממזרים בזכות שלא שינו... ואת מלבושיהם", הרי הבית הלוי לא כתב הדברים אלא נכתבו מה שאמר דדרשה ואין להציא ראייה מהם, והרי הדברים שכתבנו נראים ברורים. (ואולי כוון להפסיקתא וזוטרותא).]

שור' בספר משך חכמה פרשת בא פרק י"ב פס' כ"ב ד"ה ואתם לא תלאו, שנקט נמי דהך שלא שנו שמם וכו' היתה סייג וגדר שלא יתערבו בין העמים, וקאמר שבגלות בצל באמת חטאו בזה שצנייהם מדברים אשדודית ושינו שמם והתחתנו עם גויי הארצות. אמנם הזכיר שם הסייגים שלא יאבדו קיומן הלאומית מה שגזרו על יינן ושמנן ופתן. ולמה לא נזכר גזירה על שינוי השם וכו'? ובכל אופן, הערותינו וראיותינו נשארות, והדברים שכתבנו נראים ברורים, וחז"ל בהתלמוד נחמו גם לבניהם שמות ארמאות, והאם המאמר חז"ל שראויים היו ישראל לעשות להם נס צימי עזרא וכו' אלא שגרם החטא, שהמשך חכמה פירש שהחטא הוא שעברו על אלו סייגים, האם נאמר שעל חז"ל שהשתמשו בשמות אלו, נאמר נמי הך חטא! חלילה וחלילה לומר כן. (ויש לי עוד הערות בהמשך חכמה, וביניהם שרש"י ד"ה לעשות להם נס צימ' סוטה דף ל"ו ע"א כתב "שגרם חטאם של ישראל צימי בית ראשון", הרי דאין החטא כפי שציארו המשך חכמה, ואכמ"ל).

כ"ה) הרי נתבאר דמה שאיתא בדוכות שלא שינו נגאלו ממזרים אין לזה שייכות לענין התבדלות מהגוים, ולכן בכלל לא הוזכר שלא שינו לבושם. ולכן י"ל דלא הקפידו

אבותינו ורבותינו חז"ל מלדבר בשפת הגוים ולקרוא בניהם בשמות הגוים (ראה לעיל אות ד'). ואף דנשתבחו צמה שהיו מצויים שם וזה כן היה ענין התבדלות י"ל דבמקום קושי לא הקפידו צוה. גם אחרי דברינו יותר קרוב לומר ההו"א של בעל האגרות משה (המוצאים לעיל אות ד', דזה ששיבחו חז"ל בגלות מזרים שלא שינו את שמותן הוא דווקא קודם מתן תורה). ואולי אחזו שלענין התבדלות מספיק מה שהיו שונים במלבושים לבד (ובאמת הריטב"א והכלבו שהבאנו לעיל אות כ"ב הזכירו רק מלבושיהן. אמנם הפסיקתא וזוטרותא (המדרש לקח טוב) והרב אברבנאל הזכירו גם לשונם). (ובוודאי ע"פ הלכה אין שום שאלה צוה בדבר צקטע הבא, ומ"מ כיון דהיה נראה כענין גדול בדוכות זה נגאלו צאנו להקל בדבר).

כ"ו) ועכשיו נעיין מה ההלכה קובעת צוה. כתב הרמב"ם פי"א מהל' עבודת כוכבים וז"ל אין הולכין בחקות העובדי כוכבים ולא מדמין להן לא במלבוש וכו' שלא ידמה להן אלא יהיה הישראל מוזל מהן וידוע במלבושו ובשאר מעשיו כמו שהוא מוזל מהן במדעו ובדעותיו וכן הוא אומר ואבדיל אחכם מן העמים לא ילבש במלבוש המיוחד להן וכו' ע"כ, ובכסף משנה: ומשמע דרבינו כתב בתחלה דרך כלל אין הולכין בחקות העובדי כוכבים וכו' וכו' והדר מפרש לא ילבש במלבוש המיוחד להם לפרש מ"ש לא במלבוש ע"כ, והיינו דמש"כ בתחילת דבריו ולא מדמין להן לא במלבוש, הכוונה דווקא במלבוש המיוחד להם. ואח"כ הביא הכס"מ מהרי"ק ז"ל שלא נחזון רבינו לאסור אלא מלבוש המיוחד להם ופירשו הישראלים ממנו משום צניעות או מפני ד"א שכיון שנתייחד להם מפני פריצות ופירשו הישראלים ממנו מפני יהדותן או כשלושים הישראלים נראה כמודה להם וגמשיך אחריהם אבל כשאינו מלבוש המיוחד להם על דרך זו אין הישראל חייב להשתנות מן העובדי כוכבים כלל ועיקר עכ"ד, הרי דבצבגדים שבזמנינו אין שום איסור. ובצ"י טור יור"ד סי' קע"ח סגה צוה והאריך יותר שמציא מהמהרי"ק הנ"ל (קטע הראשון בהסימן) וזה מתוך דבריו של המהרי"ק: דאין לאסור משום חק אלא וכו' הדבר אשר אין טעמו נגלה כדמשמע לשון חק וכו' דכיון שהוא עשה דבר משונה אשר אין בו טעם נגלה אלא שהם נוהגים כן אז נראה ודאי כנמשך אחריהם ומודה להם דאל"כ למה יעשה כדצריהם התמוהים ההם וכו', וענין השני אשר יש לאסור הוא וכו', ראה הבאנו לעיל ענין השני בכס"מ דבר שיש בו פריצות שחך וגאווה, ואף גם זאת דוקא כשעושה כדי להדמות אליהם בלא תועלת, והצ"י מציא שמפרש להדיא שהרמב"ם לא בא לחייב להשתנות מן העובדי כוכבים. וכן נפס' נמי בשו"ע סי' קע"ח שכתב המחבר לאסור מלבוש המיוחד להם דוקא, ועיי"ש ברמ"א שכתב כעין דברי המהרי"ק.

וראה באגרות משה יור"ד סי' פ"א דמרמ"א משמע עוד יותר להקל, דענין השני שאסור היינו דבר שנהגו בלי טעם, כתב הרמ"א משום 'דאיכא למיחש ביה משום

דרכי האמורי ושיש בו שמן עכו"ם מאבותיהם", והוא מהר"ן ע"ז דף י"א, שכתב שלא אסרה תורה אלא חוקות של עכו"ם ודברים של הצל ובטלה וכולן יש בהן צורך עכו"ם ע"כ מהר"ן, וכתב האג"מ דאפשר דדבר שאין שייך כלל חשש שמן עכו"ם למהרי"ק יהיה אסור ולהר"ן ופסק הרמ"א יהיה מותר. והגר"א (שם בליקוט) חולק על הר"ן והמהרי"ק, אבל גם כתב "אלא כ"ד שהיינו עושין זולתם מותר" "אבל מלבוש שהיינו לובשין בלא"ה מותר וכו' לפי שלא היה מיוחד להם דוקא".

ובאג"מ הנ"ל כתב עוד טעמים להחיר, שכתב שדברי המהרי"ק הם "שאינם אסורין אלא כשהוא עושה כדי לדמות אליהם וכו' וא"כ פשוט שאין שום שמן אסור בסתם בגדים שלובשים במדינה זו אף שגם הנכרים לובשין בגדים אלו", ועיי"ש שהוסיף דכיון דכמעט כל ישראל לובשים מלבושין אלו מי אומר שהם מלבושי נכרים, ומדוע לא נאמר שמתחלה הם גם מלבושי ישראל דלא נקבע כלל מתחלה להנכרים).

כ"ז) נמצא לפי כל הנ"ל ובעיקר בדבריו של המהרי"ק בציאור הרמב"ם דמש"כ הרמב"ם בלשונו הזהב "יהיה ישראל מוצל מהן וידוע במלבושו וכו'", היינו שההצלה הוא שאינו לובש בגד שיש בו תיעוב וכיעור, וזוהו כבר קוראו הרמב"ם שהוא "מוצל מהן" "וכן הוא אומר ואבדיל אחכם", מצוה דבזה הוא כבר מוצל. (והנה צבצב דיברו וקראו שמוסם כהארמייס (ראה לעיל אות ד'), ולגבי בגדים לא מצאנו אלא מה שאיתא בסנהדרין דף ע"ד ע"א דקאמר הגמ' שם דצפרהסא אפי' מצוה קלה יהרג ואל יעבור, מאי מצוה קלה אמר רבא בר רב יוחנן אמר רב אפילו לשנויי ערקתא דמסאנא, וברש"י שרוך הנעל וכו' כגון שיש לו יהדות בדבר ודרך ישראל להיות נוטים אפילו שנוי זה שאין כאן מצוה אלא מנהג בעלמא יקדש את השם וכו' ע"כ, ולפוס ריהטא כיון דלא הוזכר מלבוש אחר משמע דזה היה ההצלה היחידה ביניהם).

כ"ח) וכל הנ"ל לגבי הלכה אשר כל בר ישראל מחוייב לחיות על פיה, דמצוה דאין שום חשש איסור בדבר. ומ"מ ענין גדול יש להיות נצל מהגוים כדבחנו מקדמונינו לעיל (אף שהוכחנו שזה לא מהדברים שבזכותה נגאלנו). (ובאמת יש להעיר דמהרי"ק ודעימיה לא הזכירו ענין זה כלל, ואף דקא עוסקים בהלכה ולא בענינים מ"מ לכ' חידוש הוא דלא הזכירו זה). וזוהו לכ' פשוט דבמה שלובשים ירמולקא (כיפה) ונראים חוטי הציצית, והאשה צניעות, הרי הכל מכירים שזה יהודי, והרי הוא מוצל מהגוים, וקיים שהיו ישראל מצויינים שם והן עם לצדד ישכון (וכן משמע קצת מלשון הריטב"א שהבאנו לעיל שכתב: ויהי שם לגוי (גדול) מלמד שהיו ישראל מצויינים שם. וכו' וכן יש גורסין מסוימין שהם ניכרים במלבושיהן בעיניהם כגון צניעות וכו' וכו').

[ואף שג"ל הדברים ברורים, וכן יראה כל אחד בעצמו, ע"י בעובדות והנהגות לבית

ברסק חלק ב' עמוד נ"ב סוף העמוד "מאכן פאות", שמציא מגאון אחד מה שאמר מרן הגרי"ז, והגאון הנ"ל ציאר כוונתו ע"פ הרמב"ם הל' עבודה זרה. אמנם אינו מוכרח שזו היתה כוונת הגרי"ז די"ל כוונתו לענין ההשכלות שדיבר בה הבית הלוי. (ובלא"ה אין להחליט דברים ממה שכתוב בספרים כאלו) וראה שו"ת חת"ס או"ח סוף סי' קנ"ט.]

כ"ט) ואחרי שהענין רציתי להציא דברי מנהיג הדור (הליטא, וידוע דרוב בני תורה ליטאים אינם מקפידים בזה). ראה בספר אורחות הבית ממרן הרב שך זצ"ל דף ט"ו בכותבת "חובת ההשכלות - עד היכן?" ואלו הדברים שם: רצינו אחז איפוא כי יש צורך בהשכלות בנושא השדוכין, בהשכלות אשר יכולה לבוא לידי ביטוי למשל בשינוי קל מן האמת בנושאים צלתי עקרוניים - כגון גיל או גובה, אולם מאידך הוא סבר כי יש גבול להשכלות, ועניינים אשר יש בהם חשש איסור או ירידה רוחנית - ודאי אינם בכלל ההשכלות הנדרשת מן האדם. דוגמא לדבר, נוכל למצוא במעשה הבא: מעשה בצחור בישיבה אשר נכנס אל רבינו ושאלתו צפיו: "משפחתי - משפחה חסידית היא" - הוא סיפר - "ומנהג אבותי כל הימים היה ללבוש צבצב 'קפוט' חסידית, אלא שמלכד הנהגה חסידית זו אין לי או למשפחתי כל קשר עם החסידות, אני מעוניין להנשא עם בחורה מצית ליטא, וכן אני חש כי הלבוש הארוך עומד לי למכשול, וגורם לצרות ממשפחות ליטאיות להרע ולדחות את הצעות השידוך הנוגעות אלי. "על כן" סיים הצחור "שאלתי היא: האם מותר לי להחליף את לבושי לחליפה קצרה ולקיים בכך את חובת ההשכלות המוטלת עלי בכל הנוגע לזיווג, או שמא יש בכך איסור משום השינוי ממנהג אבותי?" הצחור היה משוכנע כי רבינו יתיר לו להחליף את לבושו ללבוש קצר, כמקובל בישיבות, אלא שרבינו דוקא סבר אחרת... "מאז ומעולם הלכו בישראל בלבוש ארוך!" הוא השיב בצחור המופתע, והוסיף: "אף שהלבוש הקצר השתרש כיום, מכל מקום מי שמחליף מלבוש ארוך ללבוש קצר הרי הוא משנה לגריעותא, והרי זה בגדר קלקול! ואם כך" סיימ רבינו "אין זה מחובת ההשכלות, שהרי לא נצטוונו לעשות מעשים שאינם ראויים וראויים על מנת לעמוד בחובת ההשכלות!! "והוא הדין לענין הפיאות" הוסיף רבינו. "ישנם רבים הנוהגים להניח את פאותיהם מאחרי אזניהם, מנהג שהשתרש עקב הגזירה, ואחר שנהגו בו ישראל שוב אין בו כל פסול. אולם מי שמנהגו היה ללבוש כשפיאותיו על לחיו, וכעת הוא מעבירן אל מאחרי אזניו הרי הוא משנה לגריעותא, והרי זה בגדר קלקול, ואין לעשות זאת אף כאשר נראה כי חובת ההשכלות מחייבת זאת!! "וזאת עליך לדעת" סיים רבינו, "כי כל חסרון שאין חובת ההשכלות מחייבת לתקנו לא יתכן שבעין זה יקלקל בשידוך!! ואם חובת ההשכלות אינה מחייבת אותך לשנות את לבושך, או את חצרך להסתיר את פיאותי מאחרי אזניו, הרי שודאי תקבלו את המגיע לכם בלי כל קשר למראה החיצוני ממנו אתם חוששים!" שמע הצחור את דברי רבינו, והם לא מצאו תן בעיניו... הוא

דוקא היה מעדיף לשנות את לבושו כבר עתה - ולהפטר מהחלומות החסידיים אשר מסיבות השמורות עמו הוא לא חפץ בה... פנה הוא איפוא אל רבינו ואמר לו: "רבי, באופן כללי הצנתי את המסר אותו העביר הרב, אולם במקרה הספליפי שלי מבקש אני להעמיד על ראש הישיבה על כך שכלאו הכי שקלתי לשנות את לבושי, בלי קשר להשתדלות בענין השידוכים, ואם כן אולי באמת ראוי שאקדים ואעשה זאת כבר עתה - על מנת שארויח בדרך אגב את נושא ההשתדלות...". אולם רבינו רק נענה בראשו והשיב בנועם לשונו "אם בדעתך להחליף את לבושך בלאו הכי - עשה נא זאת לאחר חתונתך ולא עכשיו..." ובכך חתם את הנושא ע"כ. וכבר הזכרנו, דידוע דרוז בני תורה ליטאים, ובמיוחד בחו"ל, אינם מקפידים בזה. וידועים נמי שיטת החזו"א, ראה בקובץ אגרות למרן החזו"א (שונות אגרת קצ"ו) ז"ל ראוי לעשות חלוקה דרבנן, ואמרו כי היכי דמשחממ מילי, ועוד החשיבו את המאני. ובהגה"ה שם הכונה למעיל ארוך. ועיי"ש דבריו הידועים (אגרת קצ"ח) אין דעתי נוחה מגילוח זקן כעין תער, בהיותי מורגל באיסורו בדור הקודם, והיה הדבר חמור מאד כמו גילוי ראש בחולות, והיה הדבר נחשב כשינוי מלבושיהם לבוש הישראלי עיי"ש. וידוע שאמר למקורביו ותלמידיו שילבשו בגד ארוך שזה לבוש יהודי.